

Zbigniew Kulesz

Religijność w perspektywie psychologicznej

Studia Elbląskie 14, 185-197

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RELIGIJNOŚĆ W PERSPEKTYWIE PSYCHOLOGICZNEJ

Słowa kluczowe: religia, religijność, osobowość, postawa, relacja, funkcja religijności

Key words: religion, religiousness, personality, attitude, relationship, function of a religion

Schlüsselworte: Religion, Religiosität, Persönlichkeit, Haltung, Beziehung, religiöse Funktion

Religia jest zjawiskiem niezwykle złożonym i ściśle związanym z historią kultury ludzkiej. Istnieje wiele definicji religii w zależności od stanowisk filozoficznych, światopoglądowych czy teologicznych. Zainteresowanie psychologii skupia się głównie na podmiotowym rozumieniu religii czyli religijności. Omówienie zjawiska religijności w ujęciu psychologicznym dotyczyć będzie: wyjaśnienia pojęć, opisanie struktury, scharakteryzowania typów religijności oraz ukazania najważniejszych funkcji, jakie pełni religijność.

GŁÓWNE OKREŚLENIA RELIGIJNOŚCI

Etymologia słów religia i religijność nie jest jednoznaczna. Część autorów wywodzi określenie religia z języka łacińskiego. Laktancjusz wskazuje na słowo *religare* – wiązać, spajać; Cyceron używa słowa *relegere* w znaczeniu zajmować się czymś, odczytywać na nowo, coś wnikliwie przemyśleć; Augustyn od terminu *reeligare* ponownie wybierać¹. Istnieje duża różnorodność określeń i typologii definicji religii². Świadczy to o wieloaspektowej złożoności tego fenomenu. Wiele dziedzin nauki zajmuje się przedmiotem religii i religijności: teologia, filozofia, socjologia

* Ks. Zbigniew Kulesz, asystent w Katedrze Filozofii i Antropologii Wydziału Teologii UWM w Olsztynie, mgr psychologii.

¹ Por. Z. Z d y b i c k a, *Religia*, w: *Katolicyzm A–Z*, (red.) Z. Pawlak, Poznań 1982, s. 326; T a ż, *Religia i religioznawstwo*, Lublin 1988, s. 18.

² Por. S. K u c z k o w s k i, *Psychologia religii*, Kraków 1998, s. 22.

czy kulturoznawstwo. Każda z nich w swoim paradygmacie wyjaśnia i opisuje zjawisko religii, jej genezę, rolę i właściwości. Poznanie szczegółowe tego zjawiska odwołuje się do racji empirycznych, poznanie filozoficzne do twierdzeń rozumowych, poznanie teologiczne do prawd objawionych³.

Z. Zdybicka ujmuje religię jako fakt metafizyczny, zapisany kulturowo w zróżnicowanych treściowo formach, który odnosi człowieka do Bytu Absolutnego, Transcendencji. Odbiciem zachodzenia tej relacji jest przeżycie religijne ujawniające się w swoistym zachowaniu człowieka, co wyrażają akty religijne⁴. Definicja ujmująca wszystkie rodzaje religii według Glasenappa określa religię, jako wiarę w istnienie nadprzyrodzonych, osobowych lub bezosobowych mocy, od których człowiek czuje się zależny, które stara się pozyskać albo do których stara się wznieść. Przejawiająca się to w myśleniu, odczuwaniu, pragnieniu i postępowaniu⁵.

Należy rozróżnić określenie religii i religijności. Religia ujmowana jest jako system przekonań z tradycyjnymi lub zinstytucjonalizowanymi wzorcami ceremonii, a religijność jako zaangażowanie, zainteresowanie czy udział w religii⁶. W literaturze przedmiotu termin religia pojawia się w aspekcie przedmiotowym i podmiotowym⁷. Termin religia w ujęciu przedmiotowym rozumiany jest jako zbiór prawd, nakazów i zakazów regulujących stosunek między Bogiem a człowiekiem. J. Pastuszka określa religię jako zbiór prawd, norm postępowania, czynności obrzędowych, instytucji, które tłumaczą i regulują stosunek człowieka jako jednostki czy członka społeczności do Boga⁸. W artykule używane jest pojęcie religii w odniesieniu do religii chrześcijańskiej. Termin religia stosowany jest w sensie podmiotowym (religijność) na określenie osobistego, indywidualnego ustosunkowania się człowieka do systemu prawd przy włączeniu w to całej osobowości⁹. Takie ujęcie religii interesuje nas z psychologicznego punktu widzenia. Psychologiczna analiza dotyczy opisu i interpretacji przeżyć religijnych czy zmiany w postawach, przekonaniach podmiotu, ale nie samej rzeczywistości nadprzyrodzonej¹⁰. „Zadaniem psychologii religii jest wyjaśnienie fenomenu religijności od strony zachowań i przeżyć człowieka”¹¹. Psychologia w swoim paradygmacie nie zajmuje się badaniem faktyczności czy natury rzeczywistości nadnaturalnej. Z racji swej metodologii skupia się na tym, jak opisać fakty religijne w rozumieniu pojedynczego człowieka lub grupy

³ Por. A. B r o n k, *Nauki o religii, w: Religia w świecie współczesnym. Zarys problematyki religiologicznej*, (red.) H. Zimoń, „Studia Religiologiczne” Lublin 2000, 1, s. 24.

⁴ Por. Z. Z d y b i c k a, *Człowiek i religia, w: Ja – człowiek*, (red.) M.A. Krapięć, Lublin 1991, s. 363.

⁵ Por. H. G l a s e n a p p, *Religie niechrześcijańskie*, Warszawa 1966, s. 10.

⁶ Por. A. S. R e b e r, *Słownik psychologii*, Warszawa 2000, s. 621.

⁷ Por. J. M a k s e l o n, *Psychologia dla teologów*, Kraków 1990, s. 255; M. W a n d r a s z, *Religijność a postawa wobec choroby*, Lublin 1998, s. 48; J. S z m y d, *Religia. Postawy wobec religii*, w: *Encyklopedia psychologii*, (red.) W. Szewczuk, Warszawa 1998, s. 720–725.

⁸ Por. J. P a s t u s z k a, *Osobowość a religijność człowieka. Analiza psychologiczna*, „Roczniki Filozoficzne” 1964, 12(4), s. 9.

⁹ Por. S. K u c z k o w s k i, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 22.

¹⁰ Por. H. G r z y m a ł a - M o s z c z y Ń s k a, *Psychologia religii. Wybrane zagadnienia*, Kraków 1991, s. 45.

¹¹ Z. C h l e w i Ń s k i, *Wprowadzenie do psychologii religii*, w: *Psychologia religii*, (red.) Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 15.

społecznej. Podstawowe zdarzenia religijne traktowane są jako zjawiska psychiczne. Poddaje opisowi i interpretacji bliższe przyczyny doświadczeń religijnych, ale bez wskazywania ich racji ostatecznych. Charakterystyką rzeczywistości transcendentnej zajmuje się głównie filozofia i teologia¹².

Religijność jako postawa, poprzez którą człowiek wyraża i realizuje swoją relację do Boga, definiowana jest przez W. Prężynę¹³. Postawa religijna to „względnie stałe, pozytywne lub negatywne ustosunkowanie się (intelektualno-przekonaniowe, emocjonalno-motywacyjne, behawioralne) jednostki wobec nadprzyrodzoności”¹⁴. Zdaniem autora te same elementy strukturalne występują w religijności i postawie, obie struktury znajdują swoje miejsce w osobowości człowieka¹⁵. Pojęcie postawy jest najczęściej używanym terminem w psychologii religii w badaniach fenomenu religijności. Pojęcie religijności jest wielowarstwowe, posiada wiele definicji i trudne jest do jednoznacznego określenia¹⁶.

„Religijność określić też można jako całokształt przekonań, doświadczeń i zachowań podmiotu związanych z przeżywaniem relacji do świata transcendentnego – Boga”¹⁷. Chlewiński określa religię w aspekcie psychologicznym jako relację zwrotną, niesymetryczną między człowiekiem a rzeczywistością transcendentną, którą określić można terminami: bóstwo, coś wyższego, inne, numinosum, sacrum, Bóg¹⁸. Bronk proponuje określenie religijności na terenie psychologii religii jako „relację i cechę aktów psychicznych skierowanych ku transcendentnemu, religijnemu przedmiotowi”¹⁹. Studium religijności opisywanej jako relacji podjął w swej pracy M. Jarosz²⁰. Religijność stanowi relację podmiotu do przedmiotu, którym jest osobowy Bóg. Relacja ta jest żywą relacją, dotyczy przeżywania Sacrum na poziomie spotkania osób Boga i człowieka. Ten duchowy kontakt podmiotu z personalnym Bogiem stwarza możliwość prowadzenia dialogu²¹. Najbardziej rozpowszechnionym ujmowaniem religijności jest wymiar postawy. W ścisłym związku z nią pozostaje pojęcie relacji religijnej. Jest ona zbudowana tak jak relacja między

¹² Por. G. L a n c z k o w s k i, *Wprowadzenie do religioznawstwa*, Warszawa 1986, s. 80; J. M a k s e l o n, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 255.

¹³ Por. W. P r ę ż y n a, *Intensywność postawy religijnej a osobowość*, Lublin 1973; T e n ż e, *Motywacyjne korelaty centralności przedmiotu postawy religijnej*, Lublin 1977; T e n ż e, *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*, Lublin 1981.

¹⁴ T e n ż e, *Funkcja...*, dz. cyt., s. 20, 45.

¹⁵ Por. T e n ż e, *Motywacyjne...*, dz. cyt., s. 24; W. C h a i m, *Psychologiczna analiza religijności niespójnej*, Lublin 1991, s. 23.

¹⁶ Por. W. P r ę ż y n a, *Intensywność...*, dz. cyt.; T e n ż e, *Motywacyjne...*, dz. cyt.; T e n ż e, *Funkcja...*, dz. cyt.; T e n ż e, *Symptomy dojrzałej religijności*, w: *Kościół w służbie człowiekowi*, (red.) W. Turek, J. Mariański, Olsztyn 1990, s. 269–278; W. C h a i m, *Psychologiczna...*, dz. cyt.; J. Ś l i w a k, *Altruizm a religijność człowieka. Badania empiryczne*, „Roczniki Filozoficzne” 1993, 41(4), s. 53–78; M. W a n d r a s z, *Religijność...*, dz. cyt.

¹⁷ Z. C h l e w i Ń s k i, *Religijność dojrzała*, w: *Wybrane zagadnienia z psychologii pastoralnej*, (red.) Z. Chlewiński, Lublin 1989, s. 10.

¹⁸ Por. T e n ż e, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 15.

¹⁹ A. B r o n k, *Nauka wobec religii*, Lublin 1996, s. 209.

²⁰ M. J a r o s z, *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, Lublin 2003.

²¹ Por. T e n ż e, *Interpersonalne...*, dz. cyt., s. 14; J. M a k s e l o n, *Relacje między psychologią a religią*, „Analecta Cracoviensia” 1988, 20; R. J a w o r s k i, *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*, Lublin 1989.

ludźmi. Tym, co wyróżnia relację religijną, jest przedmiot, czyli sam Bóg²². Relacja religijna w odróżnieniu od postawy jest strukturą bardziej płynną, podatną na zmianę. Postawa jest czymś bardziej trwałym w stosunku do przedmiotu, nie wymaga „bezpośredniego” spotkania, jest raczej zapisem poznawczo-emocjonalnym czy obrazem przedmiotu w psychice człowieka, wywołującym określone zachowania²³. „W interpretacji przeżycia religijnego lepiej jest stosować pojęcie relacja religijna lub relacja do Boga, ponieważ postawa religijna nie sugeruje bezpośredniego odniesienia podmiotu do osobowego Boga i nie ma tak wyraźnego akcentu emocjonalno-przeżyciowego”²⁴. Osobowa relacja religijna stanowi podstawę do ujmowania pewnych wymiarów religijności, co pozwala z kolei na dokonanie badań za pomocą odpowiednich skal.

STRUKTURA RELIGIJNOŚCI

Analizując religijność możemy wyróżnić w niej pewne aspekty. Podstawowym elementem w relacji Bóg – człowiek jest przeżycie religijne²⁵. Termin ten jest pojęciem złożonym i niejednoznacznym. Pomijając kwestie terminologiczne przeżycie religijne rozumieć będziemy jako rzeczywistość głęboko osadzoną w psychice człowieka, jako zjawisko psychiczne, ale nie jest to jedynie fenomen ujmowany w tym wymiarze, ponieważ nie posiada swego źródła w psychofizycznej strukturze człowieka²⁶. Angażuje całą psychikę i mimo podobieństwa do innych przeżyć ludzkich ma swoje szczególne cechy. To struktura a w szczególności przedmiot decyduje o tym, że jest ono religijne. Jest ono „swoistą nieredukowalną do innych (np. estetycznej, poznawczej czy moralnej), psychiczną reprezentacją świadomej, pozytywnej i personalnej relacji, łączącej człowieka z Bogiem. Ma ona charakter bezpośredni i angażujący całego człowieka”²⁷. Życie religijne obejmuje zespół doświadczeń, przeżyć, doznań. Indywidualne cechy osoby w połączeniu z całokształtem jej przeżyć religijnych kształtują religijność człowieka²⁸. W religijności pojawia się z jednej strony odniesienie do rzeczywistości transcendentnej a z drugiej połączenie z właściwościami danej osoby. Dzięki takiemu układowi powstaje każdorazowo niepow-

²² Por. D. H u t s e b a u t, *Belief as Lived Relations*, „Psychologica Belgica” 20, 1980, s. 34; M. J a r o s z, *Interpersonalne...*, dz. cyt., s. 16; W. C h a i m, *Psychologiczna...*, dz. cyt., s. 23; J. K o n i e c z n a, A. T o m k i e w i c z, *Postawy religijne osób żyjących w małżeństwach pozasakramentalnych*, RT 1994, 41, s. 105.

²³ Por. E. A r o n s o n, T. W i l s o n, R. A k e r t, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań 1997, s. 313.

²⁴ M. J a r o s z, *Interpersonalne...*, dz. cyt., s. 22.

²⁵ Por. A. V e r g o t e, *Religione, fede, incredulita*, *Studio psicologico*, Milano 1985, s. 7–8, za: J. S z y m o ł o n, *Lęk i fascynacja. Osobowościowe korelaty lęku i fascynacji w przeżyciu religijnym*, Lublin 1999, s. 20.

²⁶ Por. A. G a ł d o w a, *Powszechność i Wyjątek. Rozwój osobowości człowieka dorosłego*, Kraków 1995, s. 38.

²⁷ J. S z y m o ł o n, *Psychologiczna struktura przeżycia religijnego*, ZN KUL 1998, 3–4, s. 66; por. T e n ż e, *Lęk i fascynacja. Osobowościowe korelaty lęku i fascynacji w przeżyciu religijnym*, Lublin 1999, s. 14–20.

²⁸ Por. M. W a n d r a s z, *Religijność...*, dz. cyt., s. 5.

tarzalny, charakterystyczny dla jednostki sposób odniesienia do nadprzyrodzoności. Różna też jest rola i funkcja takiej religijności w życiu psychicznym każdego człowieka²⁹. Religijność niezależnie od formy czy sposobu opisywania ma pewne stałe elementy strukturalne, na które składają się: przedmiot, podmiot i łącząca je relacja.

Przedmiot religijny jest transcendentny do naturalnego porządku. Określany jest jako nadprzyrodzoność, sacrum, bóstwo, jako coś wyższego, numinosum, rzeczywistość transcendentna, rzeczywistość boska, Bóg, Absolut, Tajemnica. W niniejszym opracowaniu pojęcie Boga używane jest w rozumieniu chrześcijańskim. Bóg jest bezpośrednim przedmiotem doświadczenia religijnego. Pośrednim są to treści intelektualne umożliwiające Jego opis. Podkreślany jest osobowy, relacyjny charakter przedmiotu. Jest on traktowany jako najwyższa wartość dla osoby³⁰.

Podmiot religijny to osoba indywidualna lub grupa społeczna. Podmiot poprzez swoją postawę udziela odpowiedzi na działanie przedmiotu (Boga) przez zaangażowanie całej swej osobowości w akcie religijnym. Do istotnych cech podmiotu zaliczyć należy otwartość na transcendencję, zdolność transgresji własnego *ja* i możliwość przeżywania spotkań z Sacrum³¹.

Relacja religijna to wzajemne ustosunkowanie się, odniesienie, oddziaływanie, tak w zakresie wewnętrznym, jak i zewnętrznym przedmiotu i podmiotu. Tym, co nadaje kształt relacji, jest przyjęcie przez człowieka i uznanie przedmiotu jako źródła własnego istnienia i ostatecznego celu oraz sensu życia³². Doświadczenia religijne na linii podmiot – przedmiot ujmowane są często w kategoriach postawy religijnej. Zaangażowanie podmiotu zgodnie z definicją postawy odbywa się przez gotowość do reakcji intelektualno-orientacyjnych, emocjonalno-motywacyjnych oraz behawioralnych wobec nadprzyrodzoności³³.

Te trzy komponenty określają ustosunkowanie przedmiotu wobec podmiotu i obejmują całą osobowość podmiotu. Relacyjność, czyli ustosunkowanie się, odniesienie się podmiotu do przedmiotu może być ujmowana jako wymiar postawy w badaniach. W kontekście postawy religijnej można mówić o typie relacji między człowiekiem i Bogiem³⁴. Postawa i relacja to pojęcia pokrewne. Podstawowe różnice i podobieństwa obu pojęć wskazał Jarosz³⁵. Postawa religijna jest trwalszą strukturą niż relacja, nie musi jednak dotyczyć bezpośredniego spotkania z przedmiotem, może zachodzić wobec uprzedmiotowionej rzeczywistości Sacrum, nie ma tak bezpośredniego, egzystencjalno-przeżyciowego charakteru. Relacja jest strukturą bardziej zmienną, płynną od postawy. Zakłada zwrotność, wymaga zaangażowania oraz posiada naturę dialogiczną, zdolną do wymiany, komunikacji interpersonalnej.

²⁹ Por. W. Prężyła, *Funkcja motywacyjna wartości religijnych w osobowości człowieka*, w: *Wykłady z psychologii w KUL*, (red.) A. Biela, Lublin 1988, s. 262.

³⁰ Por. J. Szymoła, *Poziom narcyzmu a typ relacji do Boga*, *ZN KUL* 2000, 34, s. 45; T. N. Że, *Psychologiczna...*, dz. cyt., s. 69.

³¹ Por. W. Kozielecki, *Z Bogiem albo bez Boga. Psychologia religii nowe spojrzenie*, Warszawa 1991, s. 72.

³² Por. W. Chaim, *Psychologiczna...*, dz. cyt., s. 16.

³³ Por. W. Prężyła, *Funkcja...*, dz. cyt., s. 20, 45.

³⁴ Por. J. Śliwa, *Altruizm...*, dz. cyt., s. 56.

³⁵ Por. M. Jarosz, *Interpersonalne...*, dz. cyt., s. 20–22.

Domaga się personalnego rozumienia przedmiotu³⁶. W kontekście analizy przeżycia religijnego używanie terminu relacja z Bogiem podkreśla konieczność bezpośredniego odniesienia osoby człowieka do osoby Boga i uwydatnia się w niej aspekt emocjonalno-przeżyciowy.

TYPOLOGIA RELIGIJNOŚCI

„Religijność w aspekcie psychologicznym można traktować jako religijny aspekt osobowości. Podobnie jak mówi się o „osobowości społecznej” można też mówić o „osobowości religijnej”³⁷. Religijność jako *actus humanus* jest sprawą wyboru. „Wybór rzeczywistości świętej przebiega – jak wiadomo – w sposób zróżnicowany: u jednych jest on głęboki i związany z wieloma warstwami psychiki, a u innych dotyka tylko marginesu życia. Paralelnie do takiego czy innego wyboru Boga kształtuje się określona osobowość religijna. Przez osobowość religijną rozumiemy (...) zespół psychicznych cech i zachowań znamiennej dla jednostek religijnych”³⁸. Ponadto akt religijny człowieka podlega wpływom czynników psychicznych, społecznych, kulturowych a nawet ekonomicznych. Otoczenie społeczne, warunki ekonomiczne i kulturowe kształtują wielość form zachowania religijnego³⁹. Religijność opisywana w różnych aspektach poprzez akt, doświadczenie, postawę czy relację do Boga obejmuje całego człowieka, jego myślenie, emocjonalność, zachowanie. Jest włączona w całą osobowość człowieka oraz życia ludzkiego. Każdy akt religijny jest także aktem indywidualnym i społecznym⁴⁰. Poza tym „istnieje tyle odmian doświadczenia religijnego, ilu jest na świecie śmiertelników mających pragnienie nadprzyrodzonej”⁴¹. Pomimo tak wielkiej obfitości form i różnych odcieni religijności podjęto próby jej typologizacji. Na podstawie różnorodności psychicznych zespołów cech u osób religijnych można określać pewne typy religijności. Istnieje duża liczba typów w zależności od przyjętej koncepcji religijności. Wspólną cechą wielu koncepcji psychologicznych jest rozpatrywanie religijności w odniesieniu do osobowości⁴².

Jednym z pierwszych podziałów często przywoływanym w literaturze jest podział na religijność wewnętrzną i zewnętrzną w ujęciu G.W. Allporta⁴³. Podstawą jest stosunek, jaki zachodzi między osobą a religią. Religijność zewnętrzna jest obca

³⁶ Por. R. J a w o r s k i, *Psychologiczne...*, dz. cyt., s. 62–68; D. H u t s e b a u t, *Antropomorfic and Non- Antropomorfic God Representations and Religious Cognitive Stiles. An Empirical Study on a High Churchly Involved Sample of Adults*, Leuven 2000; za: M. J a r o s z, *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, Lublin 2003, s. 22; W. C h a i m, *Religijność jako komunikacja*, Roczniki Filozoficzne 1993, 4, s. 24–25.

³⁷ Z. C h l e w i ń s k i, *Religijność...*, dz. cyt., s. 9.

³⁸ J. M a k s e l o n, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 263.

³⁹ Por. Z. Z d y b i c k a, *Religia...*, dz. cyt., s. 328.

⁴⁰ Por. D. W u l f f, *Psychologia religii. Klasyczna i współczesna*, Warszawa 1999, s. 443–445; W. P r ę ż y n a, *Funkcja...*, dz. cyt.

⁴¹ G.W. A l l p o r t, *Osobowość i religia*, Warszawa 1988, s. 115.

⁴² Por. Z. C h l e w i ń s k i, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 21–56; R. J a w o r s k i, *Psychologiczne...*, dz. cyt., s. 40.

⁴³ Por. G.W. A l l p o r t, *Osobowość...*, dz. cyt.

wobec struktury osobowości. Cechuje ją zinstytucjonalizowanie, bezkrytyczność, brak refleksyjności, zróżnicowania treści wewnętrznych, schematyczność. Służy zaspokajaniu własnych celów i potrzeb, posiada wartość utylitarną. Nie jest włączona w sposób zintegrowany w codzienne życie. Zaangażowanie przybiera często kontekst społeczny (uzyskanie pozycji lub funkcji w społeczności, opinia publiczna). Dla osób o tym typie religijności religia ma znaczenie instrumentalne. Religijność wewnętrzna charakteryzuje się następującymi elementami: jest refleksyjna, zróżnicowana, zinternalizowana, osobowa. Zakłada otwartość wobec świata, odznacza się zaangażowaniem w sprawy wspólnoty i regularnymi praktykami religijnymi. Religia stanowi wartość samą w sobie, wartość najwyższą i ostateczną, nadaje sens życiu, przenika myślenie i działanie⁴⁴. Niektórzy badacze wyróżniają jeszcze – grupę osób niezdecydowanych o niezróżnicowanym pozytywnym i o niezróżnicowanym negatywnym stosunku do religii⁴⁵.

R. Jaworski wyróżnia w religijności wymiar personalny i apersonalny⁴⁶. Pierwszej formie przypisuje on następujące cechy: aktywność, zaangażowanie, spontaniczność i twórczość, otwartość, autonomiczność, wewnętrzna stabilizacja, poczucie odpowiedzialności i wolności, świadomość celu życiowego, allocentryzm. Religijność apersonalna odznacza się pasywnością i obojętnością, sztywnością, izolacją, heteronomicznością, brakiem poczucia wolności, odpowiedzialności, dezorientacją egzystencjalną, egocentryzmem i labilnością. Różnice między tymi formami religijności występują w podejściu do przedmiotu – Bóg, w ujęciu osób o religijności personalnej jest osobą i wartością centralną, w drugim typie religijności jest ujmowany reistycznie, jako wartość instrumentalna. Podobnie różny jest też typ relacji między Bogiem i człowiekiem: w religijności personalnej relacja jest dialogowa, bezpośrednia, zaktualizowana, w religijności apersonalnej monologowa, pośrednia, niezaktualizowana. Autor określa religijność personalną jako modelową formę religijności⁴⁷.

Typ religijności spójnej i niespójnej opisany został przez W. Chaima⁴⁸. Spójność religijności występuje, gdy stosunek osoby do przedmiotu religijnego i jego elementów w obszarze poznawczym postawy jest identyczny lub podobny pod względem kierunku i intensywności. Ta kategoria dotyczy komponentu poznawczego postawy i wyraża zgodność asercji poszczególnych elementów w systemie przekonań. Jest to stałość indywidualna, ukazuje, w jakim stopniu jednostka w różnych sytuacjach i momentach życia zajmuje postawę tej samej wartości lub identyczną. W religijno-

⁴⁴ Por. R. J a w o r s k i, *Psychologiczne...*, dz. cyt., s. 40–41; T. M ą d r z y c k i, *Religijność a osobowość – próba wyjaśnienia zależności*, „Euhemer – Przegląd religioznawczy” 1989 1(151), s. 157–158; J. M a k s e l o n, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 263–264; S. K u c z k o w s k i, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 93–100; P. S o c h a, *Przemiany motywacji stosunku do religii w koncepcjach orientacji religijnych*, „Zeszyty Naukowe UJ Studia Religiologiczne” 1991, (24), s. 66–70.

⁴⁵ Por. H. G r z y m a ł a-M o s z c z y Ń s k a, *Religijność zewnętrzna i wewnętrzna – dwa sposoby funkcjonowania religii w życiu człowieka*, „Euhemer – Przegląd religioznawczy” 1981, (119), s. 27.

⁴⁶ Por. R. J a w o r s k i, *Psychologiczne...*, dz. cyt., s. 49–68; T e n ę z e, *Psychologiczne badania religijności personalnej*, *ZN KUL* 1998, (3–4), s. 77–88.

⁴⁷ Por. R. J a w o r s k i, *Psychologiczne...*, dz. cyt., s. 49–68; M. W a n d r a s z, *Religijność...*, dz. cyt., s. 54; E. Z a s ę p a, *Personalny wymiar religijności a struktura osobowości*, „Roczniki Psychologiczne” 2002, (5), s. 162–163.

⁴⁸ Por. W. C h a i m, *Psychologiczna...*, dz. cyt., s. 39–41.

ści niespójnej brak jest podobieństwa asercji elementów systemu przekonań religijnych. Osoba stosuje zróżnicowaną asercję wobec poszczególnych elementów.

Istnieje wiele koncepcji dojrzałej religijności. W nawiązaniu do koncepcji Allporta opartej na założeniu, że wraz z rozwojem indywidualnym współtworzy się religijność i zahamowanie rozwoju jednostki będzie prowadzić do zahamowania rozwoju religijności, skupiono się na poszukiwaniu kryteriów religijności dojrzałej⁴⁹. Sam Allport wymienia sześć cech odróżniających dojrzałe poczucie religijne od nie-dojrzałego, zastrzegając, żeby nie przeceniać stałości i kompletności tej struktury:

1. zróżnicowanie czyli refleksyjność i krytyczność,
2. dynamiczna natura rozumiana jako autonomiczność jego mocy motywacyjnej,
3. konsekwentna moralność – pewna stałość przejawiająca się w całym życiu,
4. wszechstronność czyli szerokość rozumienia znaczenia religii i otwartość na interpretację natury religii,
5. całościowość, jako integralny charakter elementów religijności oraz ich zgodność z elementami struktury osobowości,
6. heurystyczny charakter czyli gotowość i otwarcie na pełniejsze rozumienie i wyjaśnienie tak religii, jak i świata⁵⁰.

C.D. Batson i W.L. Ventis porównują pojęcie dojrzałej religijności z pojęciem wewnętrznej orientacji religijnej. W koncepcji dojrzałej religijności wyznaczyć można pięć właściwości: spójny sposób myślenia, centralność, integracyjność, gotowość wątplenia, otwartość i poczucie niepełności (względności)⁵¹. Na gruncie polskim dojrzałość religijną w ogólnym znaczeniu nazywa J. Makselon adekwatnym zachowaniem się człowieka wobec świętości oraz wylicza kilka jej kryteriów: refleksyjność i krytyczność, autonomiczność, otwartość i tolerancyjność, obiektywność, integralność, centralność, prospołeczność⁵². Z. Uchnast ujmuje dojrzałą religijność jako etap rozwoju osiągnięty przez typową jednostkę w określonym wieku życia. Dojrzewanie religijne jest procesem dynamicznym, ciągłym, w którym wyróżnić można pewne etapy: gotowość osoby do nawiązania relacji z przedmiotem, rozwój nowych elementów struktury osobowości i ich organizacja w kontekście relacji jednostki do Boga, ukierunkowanie zachowań jednostki do aktualizacji w tej relacji, gotowość do udoskonalenia i pogłębiania relacji, zaufanie do utrzymywanej osobowej relacji z Bogiem. Najwyższy etap tego rozwoju nie stanowi wyłącznie sumy doskonałości, ale daje pełną wewnętrzną wolność do udoskonalenia osobowych relacji z Bogiem, wolność w doświadczaniu siebie jako podmiotu i przedmiotu relacji, odpowiedzialności za konsekwencje takiej relacji⁵³. Prężyna pojęcie

⁴⁹ Por. P. S o c h a, *Przemiany...*, dz. cyt., s. 71.

⁵⁰ G.W. A l l p o r t, *Osobowość...*, dz. cyt., s. 141–160; M. W a n d r a s z, *Religijność...*, dz. cyt., s. 63.

⁵¹ Por.: C.D. B a t s o n, W.L. V e n t i s, *The Religious Experience. A Social-Psychological Perspective*, Oxford University Press, New York – Oxford 1982; za: P. S o c h a, *Przemiany motywacji stosunku do religii w koncepcjach orientacji religijnych*, „Zeszyty Naukowe UJ Studia Religiołoga” 1991, 24, s. 72.

⁵² Por. J. M a k s e l o n, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 265–266.

⁵³ Por. Z. U c h n a s t, *Psychologiczne aspekty dojrzałości psychologicznej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1975, 3, s. 151–160.

dojrzałej religijności określa w jego psychologicznej specyfice. Dojrzałość traktuje jako wymiar, który ukierunkowuje, ale nie stanowi zakończenia etapu rozwoju religijności. Dlatego należałoby wskazywać raczej kryteria a nie definiować pojęcie dojrzałej religijności. Wylicza sześć symptomów religijności dojrzałej: różnicowanie, dynamiczność, zintegrowanie, zinterioryzowanie, autonomiczność, personalność. Religijność dojrzała jest związana ze świadomym wysiłkiem człowieka oraz zakłada równoległy postęp w rozwoju osobowości. Wymienione czynniki mogą służyć określaniu kierunku i postępów rozwoju człowieka w tej dziedzinie⁵⁴.

Religijność według Chlewińskiego może być charakteryzowana przy użyciu wymiarów: centralności, głębokości, autentyczności oraz dojrzałości. Ten ostatni stał się podstawą do wyodrębnienia i opisanie wybranych aspektów religijności dojrzałej i niedojrzałej. Dojrzała religijność posiada pięć kryteriów, do których należą: autonomia motywacji religijnej, nieantropomorficzna koncepcja Boga (kryterium negatywne), umiejętność rozróżniania w religii elementów istotnych i związanych z nią przypadkowo, umiejętność pozytywnego przewycięzania kryzysów religijnych, autentyczność przekonania religijnych. Pierwsza cecha szczególnie określa religijność dojrzałą – wartości religijne są celem poszukiwań dla nich samych. Taka religijność jest w stanie przemienić życie człowieka. Poszukiwanie wartości, rozwój religijności dojrzałej cechuje dynamizm spadków i wzrostów. Człowiek nigdy też nie może stwierdzić, że jego religijność jest już wystarczająco dojrzała, chrześcijaństwo stawia wymagania bez narzucania granic, zawsze jest coś jeszcze do zrealizowania⁵⁵.

FUNKCJE RELIGIJNOŚCI

Religia pełni określoną rolę w osobowości jednostki ludzkiej. Pomimo różnego odczytywania funkcji, jaką pełni religijność w życiu osoby, jest ona z zasady sprawą niebudzącą sprzeciwu. „Jednym z zadań psychologii religii jest wskazywanie konkretnych funkcji, jakie pełni religijność w osobowości człowieka i w życiu społecznym ludzi. Poszukiwanie związku między religijnością a osobowością czy życiem społecznym jest przedmiotem licznych badań empirycznych na terenie psychologii religii”⁵⁶. Najczęściej rola religii, którą pełni ona w osobowości lub w społeczeństwie polega na wyliczeniu konkretnych funkcji, jakie spełnia. W psychologii rozumiemy „sens” danego zachowania, kiedy znamy jego funkcje. Należy jednak zastrzec, że wyjaśnienie funkcji, jaką spełnia religia, nie oznacza wyjaśnienia istoty zjawiska religii i nie jest jej pełnym, całościowym określeniem⁵⁷. Jakie funkcje pełni religijność w życiu ludzi?

Religia przez fakt odniesienia do samego wnętrza jednostki i wprowadzając w kontakt z rzeczywistością nadprzyrodzoną spełnia wiele istotnych funkcji w oso-

⁵⁴ Por. W. Prężyńska, *Symptomy...*, dz. cyt., s. 270–278.

⁵⁵ Por. Z. Chlewiński, *Dojrzałość, osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991; Tenże, *Religijność...*, dz. cyt., s. 12, 15, 34–36; Tenże, *Rola religii w funkcjonowaniu osobowości*, w: *Psychologia religii*, (red.) Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 73–75.

⁵⁶ J. Śliwa, *Altruizm...*, dz. cyt., s. 55.

⁵⁷ Por. Z. Chlewiński, *Wprowadzenie...*, dz. cyt. s. 19.

owości. Funkcje religijności oceniane są pozytywnie lub negatywnie⁵⁸. W niniejszej pracy uwaga skierowana jest głównie na pozytywne znaczenie religijności dla funkcjonowania człowieka. Religia w osobowości człowieka wierzącego pełni w najogólniejszym sensie funkcję integrującą i ukierunkowującą. Spilka i Werme, jako jeden z czterech możliwych sposobów relacji między zdrowiem psychicznym a religią, wymieniają dostarczanie środków rozwijania szerszych perspektyw i pełniejszej realizacji możliwości jednostki⁵⁹. Można wyłonić następujące szczegółowe funkcje religijności⁶⁰:

1. Sens życia. Jako podstawową funkcję religii J. Koziński wskazuje danie ludziom sensu życia jako pewnej ramy, w której istnienie może być zrozumiałe i możliwe do interpretacji⁶¹. Religia odpowiada na pytania egzystencjalne i wyjaśnia nam obraz świata. Daje zaspokojenie jednej z najważniejszych psychicznych potrzeb człowieka, budzących poczucie sensu świata i życia człowieka – potrzebę transcendencji. Odwołanie do nadprzyrodzoności pozwala z innej perspektywy spojrzeć na sens świata i życia ludzkiego. Otwiera także możliwość interpretacji życia, śmierci, cierpienia i innych zdarzeń egzystencjalnych jako wartości. Religijny punkt widzenia może pozwolić na odnalezienie ukrytego znaczenia sytuacji czy wydarzeń trudnych, związanych często z cierpieniem, których osoba w danej chwili nie potrafi wytłumaczyć. Religijność w sposób jedyny i niepowtarzalny „porządkuje” nasze relacje ze światem, rzeczami, ludźmi oraz stosunek do siebie samego.
2. System wartości. Religia poprzez trwałą podstawę, jakiej dostarcza, spełnia w osobowości funkcję utrwalającą cały system wartości, zwłaszcza moralnych posiadanych przez jednostkę. Ustanawia w ogóle całą hierarchię wartości. Jeśli w kontaktach ze światem a w szczególności z innymi ludźmi, brakuje oparcia na stabilnych zasadach moralnych, mogą wystąpić trudności w funkcjonowaniu osoby. Przez to, że religia hierarchizuje wartości danej osoby, integrowana jest jej osobowość. W osobowości religia w zakresie wartości spełnia dwie funkcje: dostarcza kryteriów wyboru sposobów postępowania oraz wyznacza kierunek dążeń zgodny z przyjętym systemem wartości. Religia pomaga wzmocnić priorytet tego, co jest celem wspólnym wobec tego, co indywidualistyczne. Dotychczasowe wzory postępowania – normy społeczne – muszą często ulec przekształceniu, aby zgadzały się z wymaganiami stawianymi przez religię. Ta funkcja polega na podważaniu zastanego i utrwalonego z zasady porządku społecznego, który jest niemoralny. Warunkiem spełnienia tej funkcji jest interioryzacja wartości religijno-moralnych.
3. Bezpieczeństwo i zaufanie. Zaspokojenie podstawowej potrzeby bezpieczeństwa jest warunkiem koniecznym dla poprawnego funkcjonowania osobowości. Bezpieczeństwo doświadczane przez jednostkę jest potrzebą

⁵⁸ Por. D. W u l f f, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 217–222; J. M a k s e l o n, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 267; Z. C h l e w i ń s k i, *Rola religii...*, dz. cyt., s. 61–76; W. P r ę ż y n a, *Funkcja...*, dz. cyt., s. 149–156.

⁵⁹ Por. D. W u l f f, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 218.

⁶⁰ Por. Z. C h l e w i ń s k i, *Rola religii...*, dz. cyt., s. 70–73.

⁶¹ Por. W. K o z i ń s k i, *Z Bogiem...*, dz. cyt., s. 56.

zapewniającą zachowanie życia, dającą poczucie własnej integralności psychicznej i godności osobistej. Religia daje ludziom wierzącym, którzy doświadczają nieustannie przemijania, nieuchronności śmierci zapewnienie, świadomość bezpieczeństwa, wypływającego z istoty religii, przekonanie o niezniszczalności bytu ludzkiego oraz o celowości kierowania człowiekiem i losami świata. Stabilna hierarchia wartości, uzasadniana przez religię, buduje pewność o głębszym, ukrytym sensie wszystkiego, co nas w życiu spotyka i spojrzeniu na to nie wyłącznie w odniesieniu do płaszczyzny biologicznej czy społecznej, ale w perspektywie nadprzyrodzonej. Taki rodzaj pewności owocuje zaufaniem do nieznaney przyszłości i tworzy w człowieku równowagę psychiczną.

4. Autoidentyfikacja. Transcendentny układ odniesienia, jaki przynosi religia osobie ludzkiej, pozwala na jej samookreślenie. Poprzez poglądy religijne o naturze i przeznaczeniu człowieka oraz uznanie za własne wartości religijnych, jednostka ma podstawę do samorozumienia, autoidentyfikacji. Udział w religijnym życiu, np. w obrzędach, pozwala na doświadczenie uznanych przez osobę wartości i zdanie sobie sprawy z tego, kim jest oraz odnalezienie swojego miejsca w społecznym otoczeniu i we wszechświecie.
5. Identyfikacja z grupą. Dzięki religii spełniana jest funkcja komunikacji społecznej, przez którą społeczeństwo pielęgnuje i przekazuje na przestrzeni wielu pokoleń trwałe i ważne wartości, szczególnie moralne i obyczajowe. W konsekwencji powstaje wspólnota grupowa. Religia, włączając jednostkę w grupę, sprzyja identyfikacji z daną społecznością. Dzięki wskazaniu na transcendencję, przez obrzędy i ryty, religia stwarza możliwość doświadczenia więzi międzyludzkiej. Religia ma możliwości pogłębienia tych relacji ze względu na nadanie im innego wymiaru. Stanowi także pewną siłę zbiorową (ujmując to socjologicznie) i kształtuje osobowość pod względem moralnym posługując się określonym ideałem.
6. Funkcje autopsychoterapeutyczne. Głębokie poczucie braku sensu życia może powodować powstawanie zaburzeń nerwicowych określanych jako noogenne. Nerwice noogenne to stan zaburzenia psychicznego o etiologii egzystencjalnej, czyli wywodzącej się z zablokowania potrzeb związanych z noetycznym wymiarem istnienia człowieka⁶². Religia, nadając sens życiu ludzkiemu, usuwa źródła wymienionych napięć neurotycznych. Uczy rozróżniania rzeczy istotnych od nieistotnych oraz tego, za co należy przyjmować odpowiedzialność, a za co nie. Religia działa psychoterapeutycznie powodując redukcję napięć. Mimo że nie jest to jej pierwszorzędnym celem – przywraca równowagę psychiczną dzięki praktykom pokutnym oraz zwraca z drogi człowieka odstępującego od społeczności. C.G. Jung na podstawie swojej 30-letniej praktyki psychoterapeutycznej stwierdził: „Żaden

⁶² Por. K. Popielski, *Koncepcja logoteorii V.E. Frankla i jej znaczenie w poradnictwie psychologiczno-pastoralnym*, w: *Wybrane zagadnienia z psychologii pastoralnej*, (red.) Z. Chlewiński, Lublin 1989, s. 79.

[z moich pacjentów] faktycznie nie wyzdrowiał, jeśli nie odzyskał swego religijnego światopoglądu”⁶³.

Religijność spełnia wiele bardzo znaczących funkcji w życiu jednostki. W świetle tych funkcji uwidacznia się związek między religijnością a poczuciem sensu życia. Religijność może nadawać osobie poczucie sensu życia. Religia zawiera w sobie system przekonań, wartości, w kontekście którego ludzkie istnienie, cierpienia, śmierć okazują się wartościami posiadającymi głęboki sens i cel⁶⁴. Ta rola religijności pozwala na odnalezienie odpowiedzi na główne pytania dotyczące egzystencji człowieka.

RELIGIOSITY IN PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE

SUMMARY

Religion is an integral part of the human culture. Depending on philosophical, outlook, theological concepts, there are many of its definitions. The interest of psychology is concentrated on subjective understanding of religion and religiousness. The article analyzes the issues mentioned above from humanistic and existential's achievements perspective. Distinguishing of religiousness described as an attitude and as a relationship reveals different aspects of its functioning in human personality. A religion's influence on personality depends on a kind of religiousness and a place, which are given to the human structure. Religiousness provides human's life with meaning, values, sense of security, identifies with society and plays therapeutic functions. Pointing these functions out shows a positive role that is played by religiousness in every man's life.

⁶³ C.G. Jung, *Modern Man In Research of a Soul*, New York 1993, s. 264; za: S. Kuczkowski, *Niektóre problemy psychopatologii w zakresie doświadczeń, postaw i zachowań religijnych*, w: *Psychologia religii*, (red.) Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 227.

⁶⁴ Por. E.V. Frankl, *Sila do życia*, „Znak” 1967, 15, s. 44.

RELIGIOSITÄT IN PSYCHOLOGISCHER SICHT

ZUSAMMENFASSUNG

Religion ist ein integraler Bestandteil menschlicher Kultur. Sie kann unterschiedlich definiert werden, abhängig von philosophischen, ideologischen und theologischen Konzepten. Das Interesse der Psychologie konzentriert sich auf die persönliche Bedeutung von Religion und Religiosität. Der Artikel analysiert die oben genannten Aspekte aus der Perspektive der humanistischen und existenziellen Psychologie. Die Unterscheidung zwischen der Religiosität als Haltung und als Beziehung zeigt verschiedene Aspekte ihrer Funktion fuer die Persönlichkeit. Die Auswirkungen der Religion auf die Persönlichkeit hängt von der Art der Religiositaet, dem Ort und ihrer Bedeutung ab. Religiosität gibt dem menschlichen Leben einen Sinn, liefert gewisse Werte, gibt ein Sicherheitsgefühl, identifiziert sich mit der Gemeinschaft und hat ein therapeutisches Potenzial. Ein Hinweis auf religiöse Funktion zeigt die positive Rolle, die Religiosität im menschlichen Leben spielt.